

## Az iskolai etikaoktatás vitájához

A tizenkilencedik század emberét lenyűgözte a természet titkainak megismerésében végbement haladás, a huszadik századét a tudományos technológia alkalmazásának beláthatatlan lehetőségei. A huszonegyedik századnak az embert kell újra felfedeznie. Civilizációnkat az önismeret hiánya sodorta a mostani válságba. Világképünk vérszesen egyoldalú: a pozitivistá gondolkodás az ember kiletére és a cselekedetei értelmére vonatkozó kérdést elhárította vagy föl-színes válaszokkal éri be. Az iskolában ennek megfelelően aránytalanul kevés szó esik az emberről, arról legalábbis, ami a biológiai organizmus, illetve a társadalmi rendszer működésének tényei közé esik. S hogy maga az ember eredendően nem a tények, hanem az értékek világának lakója, azt az iskolában nemigen tanítják.

A közoktatásból nem az erkölcsstan – legkevésbé a „tan” – hiányzik, hanem annál sokkal több. A más emberek és más lények megértésére nyitott gondolkodás készségének fejlesztése. (Mit ér enélkül s mi egyáltalán a tudás?) Az erkölcsi és esztétikai érzékenység kiművelése (hogy a rosszat egyszersmind elviselhetetlenül rútnak találjuk). A megismerés nem-fogalmi útjainak felfedeztetése. (A környezetpusztítás közönséges oka például nem egyéb, mint a tisztán racionális-instrumentális viszony a természethez, önnön természetünkhez.) És hiányzik az öröm. És a kíváncsiság.

Ezen a helyzeten az etika tantárgy bevezetése önmagában nem segíthet. Az erkölcsi nevelés megújítását az oktatás rehumanizálásának átfogó programjába illesztve szeretném elképzelni. Ebben pedig döntő szerep jutna a művészetek, az irodalom és a történelem oktatásának. Egészségünk és a földi élet egyensúlyának helyreállítása érdekében pedig egy élményközpontú és „környezet-tudatos” biológia és földrajz tehet a legtöbbet, amely a nyersanyagkészletekről az életformák fantasz-

tikus sokféleségére helyezné a hangsúlyt, a mikroszintű folyamatok elvont modellezéséről az élőlény-közösségek dinamikájára, az evolúció drámájára s benne az ember szerepére. (Akkor műveltségünkben nem tátongana áthidalhatatlan szakadék a természet törvényeinek működése és az erkölcs rendje között.) S mivel az ember maga is „természet”, sürgős felülvizsgálatra szorulna az a valami, ami az iskolában a testkultúra helyét foglalja el.

Az erkölcsstan oktatása a fentiekhez az emberi kapcsolatok világának sokoldalú és hiteles bemutatásával járulhatna. Alighanem ez az, ami az ifjú embert a legélénkebben foglalkoztatja. Sajnos az oktatás ma meglepően kevés támpontot nyújt ahhoz, hogy megtanuljon eligazodni ebben a világban. Magára hagyja a növendéket (és a majdani felnőttét) az előtte tornyosuló súlyos döntésekkel: Miként cselekedjek? Mi a jó élet? Mit kell akarnom?

Az erkölcsi tudás, ezt ne feledjük, gyakorlati. Mint ilyen, döntő mértékben nem fogalmi szinten hagyományozódik, ezért is találja olyan nehezen a helyét az elvont ismeretek elsajátítására összpontosító iskolában. Az erkölcsi viszony ugyanis nem az ember és a Törvény, hanem az ember és a Másik között létesül. Az etikaoktatás fő feladata tehát nem moráltörvények és absztrakt cselekvésszabályok bemutatása, hanem az önismeret és a helyes életszemlélet kialakításához nyújtott nélkülözhetetlen segítség. Nevezhetnénk akár embertannak is egy ilyen elmosódott körvonalú diszciplínát, amelyben elegyednek az etikai, antropológiai, lélektani és kultúraelméleti tudnivalók, középpontjában azonban – éppen gyakorlati jelentősége folytán – mindenesetre az etikai ismereteknek kell állniuk. Mert az ember csak az erkölcsi hagyomány ismeretében képes szilárd egyéni értékrendet kialakítani, önállóan tájékozódni a világban és felelősen dönteni. Fontos itt megkülönböztetnünk az erkölcsi nevelést az etika oktatá-

sától. A pedagógiai vitákban mintha olykor összemósódna a kettő. Az erkölcsi nevelés, amely a minden emberben jelenlevő erkölcsi érzék kiművelését segíti, áthatja az iskolai szituáció egészét. Minden tantárgynak, a pedagógus valahány tudatos és önkéntelen megnyilvánulásának, az osztályközösség együttlétének és az iskolai környezet minőségének a maga egészében van (súlyos) erkölcsi mondanivalója. Az etika külön tantárgy oktatása úgy épül az erkölcsi nevelés rendszerébe, hogy feltárja, tudatosítja és fogalmilag megragadhatóvá teszi azokat az alapvető értékdilemmákat, amelyek elválaszthatatlanok a tetteiért felelős lény, az ember sorsától. Megismertet a helyes magatartás, a jó döntés és az erények mibenlétéről folyó, civilizációnk történetével egyidős disputában kierelelt főbb álláspontokkal, értékelvekkkel és érvelési módokkal. Hozzájárul a társadalmi együttélés bevett normáinak értő – azaz kritikus – elsajátításához.

Az új tantárgy célját és tartalmát érintő fenti kijelentéseim azonban korántsem ártalmatlan megállapítások: pontról pontra állásfoglalást jelentenek egy vitában. S az etikaoktatás bevezetését, sajnos, jól érzékelhető módon késleltető vita középpontjában éppen az áll, hogy miképpen egyeztethető össze a világnézetiileg semleges közoktatás tiszteletreméltó követelménye az etika (bármely oktatható etikai rendszer) eredendő normativitásával. Minden erkölcsi kijelentés a jó és a rossz egyfajta megkülönböztetését implikálja. Mármost ha az erkölcsi ítélkezés autonómiáját az ember elidegeníthetetlen jogának tekintjük, megengedhető-e, hogy az iskolában ilyen vagy olyan értékrend elsajátítását kérjük számon a tanulóktól? Vagy éppen ellenkezőleg: nem lesz-e óhatatlanul semmitmondó és formális az a tananyag, amely a meggyőződések különbségeitől függetlenül, bárki számára elfogadható? Nem akarom lekicsinyelni a probléma jelentőségét. Nem hivatkozom arra, hogy lám, az idegen nyelvek elsajátítása sem akadályozza, hanem előmozdítja a saját anyanyelv értő használatát. Nem érem

be annak a kimutatásával, hogy bármely tanítható tudományos „tény” – különösen a társadalom- vagy szellemtudományok területén – s kivált a tények megválogatása (a tananyag és magyarázatának módja, a tanítás) kimondott vagy kimondatlan szakmai, ismeretelméleti, didaktikai és világnézeti előfeltevések elfogadásán nyugszik. Márpedig ez általában nem riasztja vissza a pedagógusokat, pedig jól tudják, hogy amit tanítanak, az többé-kevésbé mindig vitatott és vitatható. Belátom, hogy az etikaoktatás ebből a szempontból kényesebb, mint a verselemzés vagy a fizika rohamosan változó világképének bemutatása. A világnézeti semlegesség kötelezettségét azonban a fentiek alapján mégiscsak érdemes lesz egy kissé közelebbről szemügyre vennünk. Szerintem ez nem „értékmentes” tanítást követel a pedagógustól.

Hiszen az, aki kerüli az elkötelezett állásfoglalást és nincs meggyőződve a saját tanítása igazságáról, nem képes tanítani, s ha igen, nem lesz benne köszönet. („Leadni” az anyagot, az persze más.) Úgy gondolom, hogy az elfogulatlan vizsgálódás és a világnézeti nyitottság elve nem a személyes meggyőződés elhallgatását kívánja. Arra kötelez, hogy a megértés őszinte igényével közeledjünk bármely ésszerűen belátható szempont és érv képviselőjéhez. Ez pedig amúgyis a legelső morális követelmény a tanítással, az etikai diskurzus résztvevőivel, sőt általában a nyilvános beszéddel szemben. A közoktatás világnézetiileg semlegessége tehát csupán a tananyag tekintélyelvű elfogadtatását tiltja és a tudományos vagy egyéb szempontból releváns felfogások sokféleségének korrekt bemutatására kötelez. (Természetesen a taníthatóság pedagógiai korlátai között.)

Rendben van, mondhatják erre, csakhogy más tárgyak esetében az átadható ismeretek érvényességét illetően legalább elvben hivatkozhatunk az észizgászok egyetemességének igényére, ezzel szemben a jó döntés és a helyes cselekedet mibenlétét kinek-kinek magának kell eldöntenie, hiszen az erkölcsi tett személyessége épp

abból ered, hogy indítékai maradéktalanul sosem racionalizálhatók.

Ennek a dilemmának a feloldása, szerencsére, meglehetősen közismert és széles körben elfogadott. Az etikai álláspontok igaz vagy hamis voltáról, úgymond, értelmes párbeszéd csakis addig folytatható, amíg kijelentéseink érvényességét ugyanolyan univerzális igényű igazságkritériumokhoz kötjük, mint egyébként bárhol, ahol az igazság kérdése felmerül. Ez nem jelenti az erkölcsi diskurzus autonómiájának feladását. Tisztán racionális érvekkel bizonyíthatjuk, hogy erkölcsi döntéseink merőben észokokra hivatkozva megalapozhatatlanok, az értékcollíziók feloldhatatlanok, vagy hogy értékválasztásaink elsődlegesen tárgyi ismereteinkhez képest. (Vélekedhetünk ezzel ellenkezőleg is. De meggyőződésünket másokkal megértetni csak ésszerű argumentáció segítségével tudjuk. Az ember ugyanis annyiban társadalmi, amennyiben racionális lény.)

Ebből tehát az következik, hogy a jó életformák és a lehetséges jó választások sokféleségének elismerése nem ellenkezik az erkölcsi igazság egyetemességének igényével. Ránk, pedagógusokra nézve pedig az, hogy személyes meggyőződésünket a tanításban legjobb képességeink szerint próbára téve igenis kereshetjük az etika fogalmainak igaz értelmét és rávezethetjük növendékeinket a magatartásdilemmák jó és rossz megoldásának megkülönböztetésére. Bármennyire nehéz is mindez, elvben lehetséges, tehát megkívánható és célul tűzhető.

Nem vitatom eközben, hogy több kárt okoz, mint jót, ha majd olyan ember oktat etikát, aki a tőle különböző erkölcsi álláspont képviselőjét eleve tudatlannak vagy tévelygő bűnösnek tartja. De hát tornatárnak se menjen, aki a saslengést nem tudja megcsinálni. Etikát, ez tény, csak etikus módon szabad tanítani.

Végül szeretném hangsúlyozni, hogy a különféle erkölcsi felfogások kibékíthetlenségével kapcsolatos, többfelől hangoztatott véleményt megalapozatlannak tartom, legalábbis az iskolai etikaoktatás szempontjából. Úgy tűnik, a modern euro-amerikai kultúrában széleskörű egyetértés uralkodik az erkölcsi jó és rossz mibenléte körül. A rendszeres megalapozás igényével fellépő világnézeti irányzatok között legalább egy sem akad, amely elvetté az ember felelősségét, az erkölcsi személyiség integritását, az élet tiszteletét, a kényszermentes párbeszéd vagy a társadalmi szolidaritás elvét és ezekkel szemben a pusztítást, az erőszakot, az önzést, a vak engedelmességet vagy a véletlenszerű cselekvést részesítené előnyben. De nincs is ebben semmi meglepő. Civilizációnk közös, zsidó-keresztény-görög alapokon nyugszik, és e hagyomány középpontjában éppen a fentebbi elvek állnak. Az egymással vitaközö kinyilatkoztatás-, felelőség-, természet-, szabadság-, haszon- és megegyezés-elvű etikák álláspontjukat termékeny kölcsönhatásban alakították ki az évszázadok során. Értékrendjünkben a közös mozzanatok a meghatározóak és döntő különbségek inkább az erkölcsstan megalapozása körül mutatkoznak. Elsősorban nem abban, hogy mi a jó, hanem abban, hogy az etikai diskurzusban melyek az érvényes kijelentés ismérvei. Hatalmas különbségek ezek, melyek felett méltán kapnak hajba a tudós professzorok, de a közép- és általános iskolai oktatók, miközben felhívják tanítványuk figyelmét a bemutatott irányzatok közötti elgondolkodtató különbségekre, bátran megnyugodhatnak abban, hogy az emberi jelenség sokféle lehetséges felfogása egyazon erkölcsi univerzum létét igazolja; az ember „jóravalóságát” illető közös meggyőződésünket, melynek végső bizonyosságát ki-ki a saját lelkiismeretében találja meg.

*Lányi András*